

sından bir iz bulunup bulunmadığı araştırılmadığı için bu hususta da bir şey söylemek mümkün değildir. Caminin üstü kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülmüştü. Ahşap kaplı olan son cemaat yerinden harime açılan kapısı üstünde, harf inkılâbı yapıldığı sırada "gayretli" bir idareci tarafından alçı ile üstü kapatılmış tuğranın iki yanında Sultan Mahmud dönemi tamirini bildiren dört mısralık kitâbe bulunuyordu.

Caminin esas mekânında içeride bir mahfille son derece sade bir minber ve mihrap vardı. Duvarlar kalem işi nakışlarla bölümlere ayrılmış, ahşap tavanın ortasında bir şemse yer almıştı. Cami sol tarafında iki sıra halindeki pencere-lerden ışık alıyordu. Sağda ise harime yarım yuvarlak bir çıkma teşkil eden kafesli bir mahfil eklenmişti. Yan sokakta olan avlu girişinin üstü kubbeliydi. Avlunun içinde şadırvandan başka tekke binası ile şeyh meşrutası vardı. Bunlar dış görünüşlerinin sadeliğiyle eski İstanbul ahşap evlerinden farksızdı.

BİBLİYOGRAFYA :

Nedim, *Divan* (nşr. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1972, s. 175-176; Küçük Çelebizâde Âsım, *Tarih*, İstanbul 1282, s. 498-499; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 156; a.mlf., *Camilerimiz Ansiklopedisi: Hadikatü'l-cevâmi'* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I, 213; Ahmed Refik [Altınay], *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 97-98; *Broşür* (nşr. Türkiye Anıtlar Derneği), İstanbul, ts. [1951], s. 31, nr. 7; H. Rahmi Saruhan, *Âbidelerimiz*, İstanbul 1954, s. 312; Semavi Eyice, "İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhı", *İFM Prof.Dr. Sabri F. Ülgener'e Armağan*, XLIII (1984-85), s. 475-511; R. Ekrem Koçu, "Fatma Sultan Camii", *İst.A*, X, 5580.

SEMÂVİ EYİCE

FATMA SULTAN MESCİDİ

İstanbul Topkapı'da
XVI. yüzyıla ait mescid.

Topkapı'da Yenibahçe vadisine inen yamaçta bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Sadrazam Kara Ahmed Paşa'nın hanımı Fatma Sultan tarafından yaptırılan küçük bir mahalle mescididir. Ahmed Paşa'nın Mimar Sinan tarafından yapılan külliyesi (bk. AHMED PAŞA KÜLLİYESİ) mescidin az yukarısında yer aldığına göre Ahmed Paşa'nın konağı da herhalde bu çevrede bulunuyordu (Fatma Sultan'ın bu mescidi yaptırması sırasında karşılaştığı güçlükler ve bu hususta ki bazı kararlar için bk. EDİRNEKAPI CAMİİ ve KÜLLİYESİ).

Dikdörtgen planlı ve üstü ahşap çatılı olan mescid 1940'lı yıllarda yıkılmaya terk edilmiş, zamanla dört duvardan ibaret bir harabe haline gelmişti. Ancak 1971'de mahallî bir dernek bu tarihî eserin yok olmasını önleyerek ihyasını sağlamıştır; cami günümüzde ibadete açılmış olarak kullanılmaktadır.

Fatma Sultan Mescidi mimari bakımdan dikkate değer bir özelliğe sahip değildir. Esası eski olan minaresi bilinmeyen bir tarihte yıkılmış (belki 1766 zelzelesi), daha sonra gövdesi güdük bir biçimde tamir edilmiştir. Kürsü ve pabuç kısımlarının klasik Osmanlı-Türk mimarisini karakterinde olmasına karşılık çok bodur gövde ve bunun üzerindeki şeref çıkması geç bir döneme işaret eder. Fatma Sultan Mescidi, sanat bakımından kayda değer bir tarafı olmamakla beraber Yavuz Sultan Selim'in kızının ve Ahmed Paşa'nın zevcesi bir sultan hanımının hayratı olarak İstanbul tarihinde yer almaya lâyık bir eserdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 157; a.mlf., *Camilerimiz Ansiklopedisi: Hadikatü'l-cevâmi'* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I, 214; Semavi Eyice, "İstanbul Minareleri", *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul 1963, rs. 154; *Fâtih Camileri ve Diğer Tarihî Eserleri* (haz. Fâtih Müftülüğü), İstanbul 1991, s. 95.

SEMÂVİ EYİCE

FAYSAL I

(فَيْسَلُ الْأَوَّلُ)

(1885-1933)

Irak kralı
(1921-1933).

20 Mayıs 1885'te Tâif'te doğdu. Hâşimî ailesinden Şerif Hüseyin'in oğludur. İlk öğrenimini Hicaz'da yaptı. 1891'de babasıyla birlikte İstanbul'a gitti ve orada on sekiz yıl kaldı. 1909'da Hicaz'a döndükten sonra Asir'de İdrîsî'ye karşı girilen askerî harekâta katıldı (1912-1913). 1913'te Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı'na seçildi ve burada Cidde nâibi olarak görev yaptı. Şam'da Cemal Paşa'nın yanında çalışmaya başlaması, Hicaz emiri olan babasını bölgedeki gelişmelerden haberdar etmesine imkân verdi. Araplar'ın bağımsızlığı amacıyla Şam'da kurulmuş olan gizli cemiyetlerle temas kurdu ve el-Arabiyyetü'l-fetât teşkilâtının yeminli üyesi oldu. Faysal, babası Şerif Hüseyin tarafından 5 Haziran 1916 ta-

rihinde Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan Arap bağımsızlık hareketinde önemli rol oynadı. Babası emrindeki bedevilerle oluşturduğu Arap ordusunun kumandasını Faysal'a verdi. Şam bölgesinin Osmanlı Devleti'nden koparılmasında Faysal ve kumandasındaki ordu İngilizler'in yardımıyla aktif görev yaptı. Savaşın sona Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'na İngiltere'nin desteğiyle Hicaz temsilcisi olarak katılan Faysal burada Arap bağımsızlığını savunduysa da İngiltere ve Fransa bunu kabul etmeyerek 1916'daki gizli antlaşmaları yönünde bölgede manda rejimi kurulmasına karar verdiler. Faysal 1920 Ocak başlarında Şam'a döndü ve 8 Mart 1920'de toplanan Suriye Genel Meclisi'nce ilân edilen Büyük Suriye'nin krallığına getirildi. Fakat Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı bunu tanımayarak Suriye ve Lübnan'ı Fransa'nın mandasına verdi. Bunun üzerine Fransız birlikleri 14 Temmuz 1920'de Şam'ı işgal edip Faysal'ı tahttan uzaklaştırdı. Şam'dan çıkarılan Faysal, önce İtalya'ya, oradan da İngilizler'in daveti üzerine Londra'ya gitti. Burada yapılan görüşmeler sonucu Faysal'ın Irak Devleti'nin kralı olması kararlaştırıldı ve onun tahta çıkması için gerekli hazırlıklara başlandı. Faysal'ın krallığı Arap Devlet Konseyi tarafından onaylandıktan sonra bir referandum yapılarak pekiştirildi ve Faysal 23 Ağustos 1921 tarihinde tahta çıktı.

Arap milliyetçilik hareketinin önde gelen liderlerinden biri olan Faysal 1933'e kadar tahtta kaldı ve bu zaman zarfında İngilizler'in desteğiyle çeşitli çalışmalar yaptı. 10 Ekim 1922'de milliyetçilerin ısrarlı muhalefetine rağmen İngiltere ile ittifak gibi görünen, gerçekte ise Irak'ta İngiliz manda yönetimini düzenleyen yirmi yıllık bir antlaşma imzaladı. Antlaşma metninin yayımlanmasından sonra halk sert tepki gösterince süre

I. Faysal

dört yıla indirildi. Mart 1924'te toplanan kurucu meclis ülkede parlamenter sisteme geçiş yönünde bazı düzenlemeler yaptı. Sert eleştirilere rağmen İngiltere ile yapılan antlaşma onaylandı ve kabul edilen organik yasa ile devlet sistemi düzenlendi. Türkiye ile Irak arasındaki sınır 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması'yla belirlendi. Aynı yıl Bağdat'ta toplanan parlamentoyu kuran Kral Faysal ülkesini bağımsızlığa götürecek faaliyetleri hızlandırdı. 30 Haziran 1930'da İngiltere ile imzaladığı yeni bir antlaşma ile de Irak'ın bağımsızlığına kavuşmasını sağladı. 3 Ekim 1932'de ülkesinin Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesini temin eden Faysal, İngiltere'ye giderken uğradığı İsviçre'nin Bern şehrinde 8 Eylül 1933 tarihinde kalp sektesinden öldü. Cenazesi Bağdat'a getirilerek burada defnedildi. Yerine oğlu Gâzi Irak kralı oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Arabistan Boundaries: Primary Documents 1853-1957 (nşr. R. Schofield — G. Blake), Oxford 1988, II, 157-169, 172; Fevzi el-Kavukci, *Müzekkerât 1912-1913*, Beyrut, ts., I, 61-64, 95, 139; Emîn er-Reyhânî, *Faysal el-Evvel*, Beyrut 1353/1934; Ziriklî, *el-A'âm*, V, 372-373; Abdullâh b. Hüseyin, *Müzekkerâtı*, Kudüs 1945, s. 125, 132, 167-168, 173; T. E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom*, Bucks 1965, tür.yer.; E. Monroe, *Philby of Arabia*, London 1973, s. 81, 104-125; Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, Ankara 1982, s. 207-208, 246; Yûsuf el-Hakîm, *Sûriye ve'l-'ahdi'l-Faysalî*, Beyrut 1986; Emîn Saîd, *eş-Şevretü'l-'Arabîyyetü'l-kübrâ*, Kahire, ts., I, 105-116; II/1, s. 1-84, 118-211; III/2, s. 99-107; S. H. Longrigg, "Faysal I", *EI²* (İng.), II, 872.

MUSTAFA L. BİLGE

FAYSAL II

(فيصل الثاني)

(1935-1958)

Irak kralı

(1939-1958).

Hâşimî ailesindendir. Bağdat'ta doğdu. Büyük dedesi, Arap bağımsızlık hareketinin önde gelen isimlerinden Mekte Emîri Şerîf Hüseyin'dir. Babası Gâzi'nin bir kazada ölümü üzerine küçük yaşta tahta çıktı (1939). 1939-1953 yılları arasında henüz reşid olmadığından krallık yetkileri, kısa kesintiler dışında aynı aileden Abdülilâh tarafından kullanıldı. Tahta geçtiği yıl başlayan II. Dünya Savaşı'nda Irak İngiltere'nin yanında yer aldığı halde hükümet içinde Almanya ta-

rafını tutanlar olduğu için görüş ayrılığı belirdi. Ordu, Kral Faysal'ın vasisi olan Abdülilâh'ı yurt dışına göndererek onun yetkilerini devraldı ve nâibler meclisini toplayarak Şerîf Şeref'i krala vasî tayin etti. Bir müddet sonra İngiltere ile yeni bir antlaşma yapılarak eski vasî Abdülilâh tekrar görevine döndü. 1941 yılında Reşid Ali tarafından başlatılan ihtilâlden sonra Kral Faysal tahsilini tamamlamak üzere İngiltere'ye gönderildi. 1943'te anayasada yapılan bir değişiklik krala gerektiğinde başbakanı değiştirme yetkisi verildi. 1948'de İngiltere ile Portsmouth Antlaşması imzalandı. 1937'de imzalanan Sâdâbâd Paketi'nden ayrı olarak Sovyetler'e karşı bölgeyi korumak ve Batı dünyasını desteklemek amacıyla Türkiye'nin de aktif rol aldığı bir savunma hattı oluşturmaya çalışıldı. Faysal bu maksatla Türkiye'yi ziyaret etti ve bunun sonucunda Bağdat'ta 24 Şubat 1955'te iki ülke arasında Bağdat Paketi'nin özünü oluşturan bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya sonradan İran, Pakistan ve İngiltere'nin de katılmasıyla ittifakın tabanı genişledi. 1958 Şubatında Ürdün Kralı Hüseyin b. Tallâl ile müştereken Arap Federasyonu'nu kuran Kral Faysal aynı yılın mayıs ayında bu federasyonun başkanı oldu. Ancak temmuz ayında vuku bulan bir ihtilâl sonucunda öldürüldü. İhtilâli gerçekleştiren Abdülkerîm Kâsım tarafından Batılılar'ın isteklerine fazla boyun eğdiği ileri sürülerek suçlanan Irak'ın üçüncü ve son kralı Faysal ile birlikte, Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık hareketine girişen Şerîf Hüseyin'in bağlı olduğu Hâşimî sülâlesi Hicaz ve Suriye'nin ardından Irak'ın idaresinden de çekilmiş oluyordu. II. Faysal'ın komşuları ile kurduğu Bağdat Pakti diğer Arap ülkelerini de harekete geçirmiş, Mısır ve Suriye'nin bir araya gelerek 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmalarında rol oynamıştır.

II. Faysal

BİBLİYOGRAFYA :

S. H. Longrigg, *Iraq; 1900 to 1950*, London 1953, s. 276, 280, 307, 344-345; a.m.f., "Faysal II", *EI²* (İng.), II, 872; G. L. Harris, *Iraq*, New Haven 1958, s. 92-101; Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Hareketleri*, İstanbul 1969, s. 302; Enver el-Hatîb, *el-Mecmû'atü'd-düstûriyye*, Beyrut 1971, s. 326 vd., 364-383; Ahmed Serhal, *en-Nüzumü's-siyâsiyye ve'd-düstûriyye fî Lübnân ve'd-düvelî'l-'Arabîyye*, Beyrut 1980, s. 312-315; İsmâil Yâğî, *Hareketü Reşid 'Alî el-Geylânî*, Beyrut, ts., tür.yer.; "Faysal II.", *TA*, XVI, 183.

MUSTAFA L. BİLGE

FAYSAL b. ABDÜLAZİZ

(فيصل بن عبدالعزيز)

(1906-1975)

Suudi Arabistan kralı

(1964-1975).

Kasım 1906'da Riyad'da doğdu. Suudi Arabistan'ın kurucusu Abdülazîz b. Suûd'un oğludur. Geleneksel bir eğitim gördü. 1919 yılında on üç yaşında iken babası tarafından I. Dünya Savaşı'nın galiplerinden olan İngilizler'i tebrik etmek üzere diplomatik bir heyetle İngiltere'ye gönderildi. Burada bir süre kaldı, aldığı özel derslerle İngilizce ve Fransızca öğrendi. Babasının Şerîf Hüseyin'i yenerek Hicaz bölgesini ele geçirmesinden sonra Hicaz emirliğine (1926) ve ardından Dışişleri bakanlığına getirildi (1930). Suudi Arabistan Krallığı ilân edildiğinde (23 Eylül 1932) başbakan olarak tayin edilen Faysal'a çeşitli bakanlıkların ve emirliklerin sorumluluğu verildi. 1935'te Meclisü's-ş-şûrâ'nın başkanlığını da üstlendi ve Dışişleri bakanı sıfatıyla sık sık yurt dışı gezilerine çıkarak pek çok yerde ülkesini temsil etti; bu arada Birleşmiş Milletler'in kuruluşunun gerçekleştirildiği San Francisco Konferansı'na da katıldı (25 Nisan-26 Haziran 1945) ve Suudi Arabistan adına bildiriyi imzaladı. 9 Kasım 1953 tarihinde vâliht ilân edildikten sonra ağabeyi Suûd'un krallığı zamanında da başbakanlık ve dışişleri bakanlığı görevlerini sürdüren Faysal 23 Mart 1964'te kral nâibliğine, 2 Kasım 1964'te Suûd'un görevden alınması üzerine krallığa getirildi.

Faysal krallığı döneminde başarılı bir yönetim sergiledi. Suudi Arabistan'ın içte ve dışta birçok meselesini çözerek milletlerarası alanda sözü dinlenir bir devlet haline gelmesini sağladı. Komşu ülkelerle olan sınır anlaşmazlıklarını halletti. 1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Mısır ve Suriye'yi malî yönden destekledi. Savaşın sonra petrol ihraç eden Arap ül-